

SZEMÉLYI ÉS DOLOGI TÁRSADALOM- SZEMLÉLET.

A társadalmi kapcsolatok egyik legfontosabb problémája az egyének egymáshoz való viszonyának abból a szempontból való alakulása, hogy ez a viszony közvetlen, személytől-személyhez kapcsolódó-e, vagy a kapcsolatot személytelen, anonim, dologi elem közvetíti-e, és főleg, hogy — ha dologi elem ékelődik az egyének közé — ennek a dologi elemnek milyen mértékű a közbeékelődése. Lehet ugyanis a dologi elem kapcsolatot közvetítő hatása csekély jelentőségű, az emberi vonatkozások mellett eltörpülő, de lehet ez a közvetítő szerep olyan nagymértékű, hogy mellette a személyi szempontok háttérbe szorúlnak és a dologi kapcsolatban levő személyek egyenesen függvényévé válhatnak a dologi elemnek.

Hogy mindjárt szemléletessé tegyem a dolgot: a személyi és dologi kapcsolat szélső ellentétét jelzi egyfelől az, amit a görög poliszról állapítottak meg, hogy határa addig ért, ameddig a herold hangja eljutott, amikor tehát az egyesek közti érintkezés, a társadalomra való hatás egészen közvetlen volt, személy és személy kapcsolata teljesen közvetlenül alakult, már amennyiben szellemi tartalom közlését illetően egyáltalában lehet közvetlenségről beszélni. A közvetlenség ebben a relatív értelemben azonban mindenesetre megvolt a polisz tagjainak egymásközi kapcsolatában, az egyes és a közület egymásra hatásában. Az ellenkező pólust jelenti a tömegre hatásnak, általában a másra hatásnak modern módja, amelyet az említett egyenes úttal ellentétben legnagyobb mértékben a kerülő út jellemez. Ha nem is a legmodernebb közvetítési módot tekintjük, csupán a sajtó szerepét, akkor is plasztikusan látjuk kidomborodni a dologi elem óriási jelentőségét az emberi kapcsolatok szempontjából. Ha a görög polisz-szal ellentétben ma akar valaki

a társadalomra hatni, a sajtóhoz folyamodik legtöbbször. Nem elég, ha kiáll a köztérre, hanem valami módon összeköttetést kell keresnie valamelyik sajtóorgánummal. Már ez kerülő út, amelyet azonban meg kell tenni, ha valaki ma azt akarja, hogy széles társadalmi rétegek tudomást szerezzenek az ő állásfoglalásáról bizonyos vonatkozásban. Hogy ez a szó szoros értelmében vett — térbelileg is — kerülő út mennyire kerülő út absztraktabb vonatkozásban, azt hangsúlyozni ma éppen magátólértődő volta miatt tűnik meglepőnek. Ha a sajtóorgánumhoz megtalálja valaki az utat, amely út igen sokféle lehet — közfunkció (parlamentari szereplés stb.) teljesítésétől egészen magánjellegű kapcsolatokig —, akkor még mindig folytatódik, sőt igazán ekkor kezdődik a kerülő út a közönség elérése irányában. Ezt a kerülő utat a gép jelöli ki, mely a beszélő és a hallgató — az író és az olvasó — közé ékelődik. Trivialitás lenne végigkísérni a sajtóközleményt ezen a gép által elindított úton, amelyen azt kell látni, hogy számtalan emberi lény, számtalan személy kénytelen olyan tevékenységet kifejezni, sőt a szó közvetlen, térbeli értelmében is olyan utat tenni, amilyent különben nem választana. Elég annyit kiemelnünk, hogy a sajtó dologi jellege olyan személyi kapcsolatokat hoz létre, amelyekről a görög polisz polgára nem is álmodhatott.

Egy másik példa talán még jobban megvilágítja az emberi kapcsolatok különbözőségét a közvetlenség és a dologi közvetítés különbözőségéhez képest. A példa szintén triviálisnak látszik, a legmindennapibb életből van merítve és szóbahozását az menti, hogy rendkívül jellemző erejű a maga teljes ellenőrizhetőségénél fogva arra az absztrakt szociológiai problémára, amelyet szerény előadásomnak tárgyává tettem. Egyébként amióta Ihering a Zweck im Recht-et megírta, ezek a látszólag triviális társas jelenségek bizonyos polgárjoghoz jutottak a tudományban. A közúti közlekedés hatására gondolok, amelyet a társas érintkezés módjára, még konkrétan az udvariassági formák alakulására gyakorol. Ha villamosra akarok felszállni, különösen ha sokan váraкоznak a megállónál, nagyon sokszor egyszerűen lehetetlen az udvariasságnak azt a módját gyakorolni, hogy férfiak nőket, fiatalok öregeket maguk előtt engedjenek felszállni. (Az utóbbi vonatkozásban egyébként, talán

éppen a dologi elem közömbösítő hatása alatt, nem is nagy a hajlandóság.) Nem egyszer éppen azt tapasztalja az ember, hogy az ilyen tessékelés egyenesen zavart okoz, megnehezíti a fel- és leszállás nyugodt lebonyolítását. Az is, akinek kedve volna udvariaskodni, sokszor kénytelen ezt mellőzni, mert a villamos siet, az időt nem lehet vesztegetni, a tömeg előre akar jutni stb.

Az a nagyjelentőségű dologi tényező, amelyet a közúti közlekedés jelent a modern város életében, beleszól az emberek közti érintkezés módjába és ráerőszakolja a maga akaratát. A dolog, a gép, a villamos nem vár és nem néz el, nem tesz különbséget ember és ember közt. Nem az ember diktál a dolognak, hanem a dolog az embernek.

Ezek a példák a mi köznapi életünkben valók, de a következőkben el fogom hagyni ezt a terrénumot és azokat a legfőbb mozzanatokot kívánom hosszmeteszben bemutatni, amelyek a társas kapcsolatok személyi és dologi jellegű alakulása tekintetében a legjellemzőbbek a nyugati kultúrát illetően. A különféle történelmi korszakok ilyen irányú egybehasonlítása — természetesen csupán a legnagyobb vázlatossággal — alkalmas arra, hogy reliefet adjon a személyi és dologi szemlélet megnyilvánulásainak egymásra vonatkozóan és ezzel egyúttal elősegítse a jelen sok társadalmi vonatkozásának megértését, ami a szociológiának — megítélésem szerint — legalábbis egyik fő feladata.

A személyi és dologi társadalomszemlélet lényege voltaképpen az embernek környezetéhez való viszonya. Ez a viszony alakul különféleképpen az egyes korokban ahhoz képest, mennyiben áll ember és ember közé az úgynevezett környezet, más oldalról pedig ahhoz képest, mit tekint a különféle korszakokban környezetnek az ember, hozzászámítja-e a többi embert vagy csupán szoros értelemben veszi a környezet fogalmát és csak a nem-személyi jelenségeket vonja e fogalom alá. Lehetséges, hogy az ember csak mint. Én tekintí magát személynek, ellenben mindenki mást a környezet részének tekint, éppúgy mint a környező dolgokat és ehhez méri más emberekkel szemben tanúsított magatartását. Ez az antik álláspont az idegen irányában, aki fogalmilag ellenség és mint ellenség nem személy, hanem csak dolog, amelyet el lehet pusztítani vagy munkára lehet fogni

akarata ellenére is, és általában mint vagyontárgyat lehet kezelni. (Ma már a rabszolgaság leküzdésére irányuló törekvések középpontjában főleg az egyeseknek munkára kényszerítése elleni rendszabályok állanak: 1933: III. t.-c.-be iktatott 1926 szeptember 25-iki genfi egyezmény.)¹ És hogy mennyire

¹ «Tekintve, hogy a Bruexellesben 1889—90. évben tartott Konferencia Általános Egyezményét aláíró hatalmak egyértelműen kijelentették határozott szándékukat, a rabszolgaságnak Afrikában való megszüntetésére . . .

Úgy vélekedvén egyébként, hogy meg kell akadályozni, *nehogy a kényszerszermunka a rabszolgasághoz hasonló feltételeket idézzon elő*, Megállapodtak, hogy egyezményt kötnék. . .

«1. cikk. A jelen megegyezés szempontjából értendő, hogy:

1. A rabszolgaság az egyénnek az az állapota vagy helyzete, amelyben felette a tulajdonjognak ismérveit vagy egyes ismérveit gyakorolják.

2. A rabszolgakereskedés magában foglal minden elfogási, megszerzési vagy átengedési cselekményt, amely az egyénnek rabszolgaságba vetésére irányul, minden cselekményt, amely rabszolgának eladás vagy csere céljára való megszerzésére irányul; minden eladás vagy csere útján való átengedését a rabszolgának, aki eladás vagy csere céljaira szereztetett, úgyszintén általában a rabszolgákkal való kereskedésre vagy ezeknek szállítására vonatkozó minden cselekményt.

5. cikk, A Magas Szerződő Felek elismerik, hogy a *kényszer- vagy kötelező munka* alkalmazása súlyos következményeket vonhat maga után és kötelezik magukat, hogy mindegyikük megfelelő intézkedéseket foganatosít a felségjoga, joghatósága, védelme, állami főhatósága vagy gyámsága alá tartozó területeken annak kikerülése végett, hogy a kényszer- vagy kötelező munka ne létesítsen a rabszolgasághoz hasonló helyzetet.

Ez alatt azt kell érteni:

1. Hogy a kényszer- vagy kötelező munka egyáltalában csak köz-célokra legyen igénybevehető;

2. hogy azokon a területeken, ahol a kényszer- vagy kötelező munka a közcélokon kívül még más célokra is megvan, a Magas Szerződő Felek törekedni fognak, hogy olyan gyorsan, amint lehetséges, fokozatosan megszüntessék és hogy addig, amíg ez a kényszer- vagy kötelező munka fennáll, az csak kivételes esetben legyen alkalmazható, megfelelő ellenszolgáltatás fejében és azzal a feltétellel, hogy a szokásos lakóhely megváltoztatása ne legyen kikényszeríthető;

3. végül, hogy minden esetben az érdekelt terület központi hatóságai viselik a felelősséget a kényszer- vagy kötelező munka igénybevételéért.»

csak az idegen az, akitől a személy jellegét az antik világ megtagadta, mutatja az is, hogy rabszolga csak idegen eredetű lehetett, belföldit pedig csak külföldre lehetett rabszolgának eladni bizonyos esetekben (*Lévy—Bruhl*). Az idegen és a dolog fogalmának szoros összefüggésére vall az is, hogy primitív fokon az idegent csak egy feltétel alatt kímélik: ha olyan értékes dolgot hoz mint kereskedő, amelyre nagy szükség van és másképp meg nem szerezhető. Az ilyen idegennel sem érintkeznek azonban személyi érintkezés formájában, hanem úgyszólván a dolgok — az áruk — cserélik ki egymást, úgyszólván a dolgok cserélnek térbeli helyet, amikor azokat a szembenálló felek egymás mellé rakják és helycsere után elhordják. (Lujó *Brentano*: *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*.)¹ Ez a társadalomszemlélet az idegen irányában anonim, benne a Te nem számít személynek, csak az Én. A Te ebben a szemléletben dolog. Az antik világban csak kevés az a Te, akit személynek tekint az Én. Egészen más világot jelent a kereszténység, amelynek tanítása szerint az idegen sem ellenség, sőt az ellenség is barát: felebarát, akit szeretni kell. (A rabszolgaság mint formális jogintézmény ellen kezdetben nincs állásfoglalás, de materialiter az a keresztény tanítás, hogy a rabszolgát sem szabad megölni vagy vele embertelenül bánni.) Ez a szemlélet már az embert elvileg megkülönbözteti a környezettől, úgy hogy ebben a szem-

¹ A teljesen dologias érintkezési mód előfordul a legmodernebb viszonyok közt is, ha az idegenhez való viszony az ellenségeskedés jegyében alakul. Az összeomlást követő első időben egy szomszédod államból a fabehozatal lebonyolítása úgy ment végbe, hogy az előre megállapított időben a vasúti határállomásról egy vonat hozta át a fát a «határvonalig», ott lerakták a szállítmányt, az idegen vonat visszament és ezután a magyar vonat indult ki a magyar «határállomásról» szintén a «határvonalig», ahol a fát felrakták stb. Mindez közvetlen személyi érintkezés nélkül ment végbe, úgyszólván a vonatok maguk intézték el az ügyet. Ez a példa a dologi érintkezésre talán nagyon szinguláris, de kevésbé plasztikus példákat ma is tömegével lehetne felhozni. Sokkal enyhébb formában, de az újabb gazdasági elzárkózás politikája is hasonló jelenségeket hoz létre. Az államok közti árucseréje a szó közvetlen értelmében valósul meg. A valutáris kötöttség rendszerében megkülönböztetett megítélés tárgyai az árura vonatkozó külföldi követelések. A hitel a bizalom szempontja — tehát személyi szempont — alá esik, az elzárkózás rendszerében bizalom nincs.

leletben a környezet a szűkebb értelemben vett környezetet, a dologi jelenségek összességét jelenti. Így már csak bizonyos absztrakciók erejéig lehet az embert, a személyt a környezethez számítani, csak annyiban, amennyiben az ember nem mint egyes konkrét személy számít, hanem bizonyos vonatkozásokban személytelen, anonim jellegű. Ez azonban a személyi szemlélet elvi jelentőségét nem érinti, másfelől az anonimitás éppen a dologi tényező túlsúlyának a következménye bizonyos vonatkozásokban.

A kereszténység, mely az embert — Istenhez való viszonyára tekintettel — elvileg és feltétlenül, radikálisan kiemeli a dolgok sorából, annyira rányomja bélyegét a középkorra, hogy még azt is személyi szempontok szerint ítéli meg, ami a mai felfogás szerint természetszerűleg dologi jellegű, a gazdasági életet. A kamatvételi tilalom és az igazságos ár tana egyaránt személyi nézőpontra alapul. Az első vonatkozásban a felebaráti szeretet azt parancsolja, hogy szükségben levő felebarátunknak ingyen nyújtsunk segítséget, s ezzel kapcsolatban az a megfontolás is irányadó, hogy a dolog, a kölcsönadott tőke nem szaporítja önmagát. Az igazságos árról szóló tanítás szintén gyökeresen személyi szemléletű: a társadalom tagozódása Istentől ered, ebben az isteni eredetű társadalmi rendben pedig az egyesek helyzete különböző. Az előkelőbb ember életvitele költségesebb, tehát több bevételre van szüksége, mint a szerényebb társadalmi helyzetű embernek. Ezért az előkelőbb ember ugyanazért a dologért magasabb árat kívánhat, mint alsóbbrendű emberek. Nem a keresett és kínált dolgok tömegének egymáshoz való viszonya szabja meg az árat, hanem az isteni rendelkezés alapján személyi tekintet.¹

Ami elsősorban a kamatvételi tilalmat illeti, ennek lényege az, hogy a keresztény tanítás szerint az ember köteles arra rászoruló felebarátjának segítségére lenni és amennyiben szükséges, saját javaiból másnak adni anélkül, hogy az ily javak használatáért ellenértéket szabadna kikötni vagy venni. Ez

¹ Az alábbiakra nézve I. J. B. Kraus S. J.: Scholastik, Puritanismus, Kapitalismus 38. s köv. 1., 43—56., 64. s köv. 1., 87. s köv. 1., továbbá Lujo Brentano: Die Anfänge des modernen Kapitalismus (1916., 120. s köv. 1.).

a viszony tisztán személyes viszony, a dolog csak eszköze a felebarátunk megsegítésének, a dolog nem önmagában van tekintve, mint absztrakt érték, hanem csak mint a személyiségnek úgyszólván függeléke. Ilyen felfogása mellett nem lehet szó a dolognak arról a szemléletéről, amelyben a dolog mintegy önállósul, további javakat termelő «funkciója» elismerésre talál. A személyi és dologi szemlélet ellentétére végtelenül jellemző, hogy míg a középkorban a kamatvétel tilos volt, a modern közgazdaságtanban a kamatvételt, illetve a kamatfizetést egyenesen a gazdasági élet normális funkcionálásához tartozónak tekintik, így *Navratil* Ákos a Heller—Balás-Emlékkönyvben megjelent «Takarékosság és tőkeképződés» című tanulmányában kifejezetten hangsúlyozza: «Az a vállalat, amely nem érzi a rendes kamatfizetési kötelezettség súlyát, mintegy idegen test a gazdasági élet szervezetében».

De még világosabban jut kifejezésre a személyi jellegű felfogás ellentéte a dologias felfogással akkor, ha a *justum praetium* tanítását vesszük szemügyre. Eszerint a tanítás szerint az árat nem az határozza meg, hogyan viszonylanak az önmagukban, személyi kapcsolatoktól függetlenül tekintett mintegy megsemmélyesített, önállósított dolgok, amelyeknek mai felfogás szerint egymáshoz való mennyiségi, tehát absztrakt, dologias viszonya az, ami az áralakulást meghatározza: a kereslet és kínálat viszonya, tehát az, hogy miként viszonylik a piacra vitt áruk tömege azoknak az áruknak tömegéhez, amelyekre a fogyasztásnak szüksége van. A kereslet és kínálat úgy szerepel, mint két önálló árutömeg, amelyeknek saját mozgása egymás irányában az, ami az ár konkrét alakulását megszabja. Ellenben a *justum praetium* egészen más felfogáson alapul. Nem a dolgoknak egymáshoz való viszonya szerint kell az árat megszabni, helyesebben: nem a kereslet és kínálat viszonya szerint alakul mintegy automatikusan, mechanikusan, emberi beavatkozás kizárásával, hanem az ember által csak tudomásulvehetően, a dolgok mozgásából mintegy egyszerűen leolvashatóan az áruk ára, hanem személyi nézőpontból tekintve, az egyes személyek valóságos szükségletei szerint. *Justum praetium* az, amely megfelel az eladó személyi szükségleteinek, ez pedig ahhoz a helyzethez igazodik, amelyet az egyes személy a társada-

lom egészében elfoglal. Az előkelő, felsőbb rendhez tartozó, nagyobb vagyonú ember életvitele is nagyobbbszabású, költsége-sebb, több és magasabbrendű, nehezebben kielégíthető, több áldozatot kívánó szükséglettel jár. Az ilyen ember többet kívánhat ellenértékül azért a dologért, amit más részére szolgáltatott. Ez a személyies felfogás természetesen szoros kapcsolatban van azzal a mélyebb alapeszmével, hogy az egyes egyének elhelyezkedése a társadalomban tiszteletben tartandó, mert isteni rendelkezés alapján. A középkor alapfelfogása a rend, mely isteni eredetű. Ezt a rendet minden vonatkozásban tiszteletben kell tartani, ahhoz alkalmazkodni kell. Ehhez képest annak a kérdésnek is, hogy az eladó mit kívánhat a vevőtől, ehhez a személyies felfogáshoz kell alkalmazkodnia. A dolgok ezen a ponton is csak mint a személy függvényei, létezésének és fenn-tartásának eszközei szerepelnek, nem önmagukban, nem ön-állósítva, nem mint a gondolkodás középpontjai.

Személyi szemlélet jellemezte a középkort nemcsak gazda-sági irányban, hanem a jog és a társadalmi tagozódás terén is. A római birodalom területén alakuló germán országokban a személyi elv uralkodott abban a tekintetben is, ki milyen joggal él. Az őslakó rómaiakra a római jogot alkalmazták, a hódító germánokra a germán jogot. A rendi tagozódás is személyi szemponton alapult: az összesség szempontjából létrehozott teljesítmény alapján.

Már a hanyatló középkor és az újkor ismét a dologi szemlélet hatása alá került. A földi dolgok felé irányulni kezdő tekintet ismét a dolgokat állította a gondolkodás középpontjába, csak hogy most már nem volt lehetséges egy olyan dologi szemlélet, amilyen az antik világnak volt. A hódításra berendezkedett római világ sztatikusan tekintette a dolgokat, a gazdagság megszerzése kész dolgok, természeti értelemben tekintett, saját eredeti erőiket kifejtő dolgok pusztas helycseréje, meghódítása útján ment végbe, nem alkotás útján. A római jogi tulajdonban rejlő legmesszebbmenő jogosítvány az, hogy a tulajdonos a dolgot el is pusztíthatja. De az alkotás lehetősége, új dolgok létrehozásának gondolata nem szerepel az antik világban. Olyan dolgok, amelyeknek a természetes erőiken túlmenő egyéb új erőik is lennének, nem szerepelnek az antik világban. Az a

gazdagságfelhalmozódás, amely Rómában végbement, csak lát-szólagos gyarapodását jelentette a hasznos javaknak a római birodalomban, elsősorban Rómában. A dolgok csak elvándoroltak termőhelyükről, onnan, ahol az emberi szorgalom és leleményesség az emberi szükségletek kielégítésére szolgáló dolgokat létrehozta. Az antik világ a dolgokat úgy tekintette, ahogyan vannak, úgyszólván nyugvó állapotban, csak szaporításukra törekedett a szó szoros értelmében, mennyiségileg tekintve a dolgot. De minőségileg nem tette a dolgokat másokká, nem igyekezett a dolgokban rejlő természetes erőket növelni, a dolgok használhatóságát fokozni, nem dinamikus irányban tekintette a dolgokat, nem keresett új erőforrásokat a természeti erők fokozottab kihasználása révén, hanem beérte a dolgoknak azokkal a természeti tulajdonságaival, amelyeket készentalált, amelyeket a dolgok úgyszólván maguktól kínáltak vagy mutattak. A dolgoknak ez a sztatikus szemlélete az újkorban újfajta szemléleti módnak adott helyet, a dinamikus szemléleti módnak, a dolgokban, a természeti viszonyokban rejlő erőforrások fokozására, megsokszorozására törekedett, s ez a dinamikus jelleg adja meg a modern életnek, a modern kultúrának legsajátosabb jellegét, mely élesen elüt az antik kultúra sajátos jellegétől. Ez az újfajta szemlélet, a dolgok dinamikus felfogásának módja, nem önmagától következett be, hanem egy nagyjelentőségű közvetítő tényező útján, az antik gondolatnak a középkor szellemével való szintézise útján. Láttuk azt, hogy a középkor előrehaladott szakában már nem áll az alatt a tisztán szellemi befolyás alatt, amelyet a kereszténység gyakorolt a lelkeknek a végtelen, a túlvilági végtelenség felé fordításával. A középkor késői szakában már ez a végtelen felé irányzott figyelem észreveszi a földi élet dolgait is, e földi világ jelenségeit is figyelmére méltatja, de már nem tud azzal a sztatikus szemlélmóddal nézni, mint az antik világ, már más a szellemisége, más — ahogy ma mondani szokás — a mentalitása. A földi élet külső dolgait, a nem-szellemi dolgokat is az új ember, a középkoritól különböző ember szintén középkori szemmel nézi, a végtelenség jegyében. Ez a kétféle szemlélmód, a külső világ dolgainak figyelembevétele és a végtelen felé irányzott gondolkodás áthatja egymást és egy új gondolkodási irányt szül, amely

sem nem antik, sem nem középkori, hanem egy egészen új szemlélmódot mutat, az újkori embernek, a fausti embernek a szemlélmódját, amely már nem antik, a dolgokat nem sztatikusan nézi, hanem úgy, amint a végtelenség felé mutatnak, tehát dinamikusan, mozgó állapotban elképzelve.

A végtelenség keresztény gondolatától átítatott ember akkor sem tud szabadulni ez alól a hatás alól, amikor kezdi a földi dolgok felé fordítani figyelmét. Az újkori ember a dolgokat is a végtelenség aspektusa alatt szemléli, a dolgokat úgy tekinti, amelyek nem ugyan mennyiségileg, de minőségileg a végtelenségig felfokozhatók, azoknak az új erőknak a révén, melyeket az ember juttat nekik, de amelyek a dolgokat magukat is önállósítják, saját mozgással ruházzák fel, úgyszólván meg személyesítik. Az antik és a keresztény gondolkodás új szintézise jön létre, s ennek a szellemi tényezőnek folyamányaként maguk a dolgok is egy új szintézishez jutnak: a dolog és a személy szintéziséhez. Olyan új dolgok keletkeznek, amelyek dolgok ugyan, de a társadalom új szemléletében úgy nézik őket, mintha személyek volnának. Ez csak úgy lehetséges, hogy a dolgok bizonyos vonatkozásban olyanok, mintha személyek lennének. A középkori gondolkodásnak megfordítása következik be: most már a dolgokat is úgy tekintik, mintha személyek volnának, s másfelől mind erősebben halad a folyamat abban az irányban, hogy az embert is megint kezdik úgy szemlélni, mintha dolog lenne, legalább is a gépi civilizációban. Ennek az új dualizmusnak csak egyik oldala érvényesült az antik világban, amikor az embereknek, a személyeknek nagyrészt dolognak tekintették. Ez a szempont — más perspektívában — visszatér az új korban is, de csak másodrendű ahhoz az egészen új szemponthoz képest, amely a dolgokat tekinti úgy, mintha személyek volnának. A gondolat azonban — mint lehetetlen fantazmagória — megfordult már a nagy antik bölcsnek, Aristotelesnek a fejében, aki gúnyosan jegyzi meg, hogy nem lesz szükség rabszolgaságra, mihelyt maguk a szerszámok el tudják végezni a munkát, amit parancsolnak nekik.¹

Meg kell jegyezni: maga az antik világ feltárása is —

¹ Aristoteles (Politika).

objektíve — a dolgok dinamikus önállóságának gondolatán alapul: a feltárt antik emlékek egy letűnt világ kultúráját képesek áthozni egy egészen elütő új világba, amikor már azok, akik ezt a kultúrát létrehozták és éltek, rég a sírban porladnak. De emellett tisztán személyi gondolat is a renaissance gondolata, ha szubjektív vonatkozásban tekintjük. A keresztény felebaráti szeretet gondolata nélkül nem lehetett volna átvenni egy idegen kultúrát, amíg az idegen elvileg ellenségnek számított. Ezt a lényeges szempontot hagyja figyelmen kívül Spengler a kultúrák egymásrahatásának tagadásával, ami csak az antik világra áll, de nem a kereszténység korára.

A dologi tényezőnek ez az önállósulása gazdasági, jogi és szoros értelemben szellemi téren egyaránt megnyilvánul. Az új gazdasági rendben a dolgok nemcsak felhalmozhatók, hanem egyúttal közvetlenül is felhasználhatók az anyagi javak szaporítására: a termelés eredményét nemcsak elfogyasztani lehet, hanem a vagyon önmaga tartja fenn, sőt szaporítja önmagát.

Nagyon jól megvilágítja a dolgoknak új gazdasági önállóságát, funkciójuk szerint mintegy megszemélyesítését, önállósítását Max *Weber*¹ jellemzése, amely szerint a kapitalizmus lényege a személyes szempontok kikapcsolása: «Határtalan szerzési vágy a legkevésbé sem azonos a kapitalizmussal, még kevésbé azonos annak «szellemével». Tehát *Weber* szerint a kapitalizmus rendszerével nem fér össze a személyes jellegű szenvedély: «A kapitalizmus éppen ennek az irracionális ösztönnek a fékezésével, vagy legalább észszerű mérséklésével lehet azonos». A kapitalizmus *Weber* szerint azonos ugyan a nyereségre való törekvéssel, de az «a folytonos, racionális kapitalista üzemből» való nyereségre törekvést» jelenti, tehát — mondhatjuk — a gazdasági funkcióra egyesített dolgok önállósítása útján való nyereséget tartja szem előtt. A kapitalizmusra jellemző nyereségre való törekvés «a mindig megújuló nyereségre, a «jövedelmezőség»-re (rentabilitás) való törekvéssel» azonos. «Kapitalisztikus» gazdasági ténykedésnek» *Weber* szerint «az

¹ M. *Weber*: A protestáns etika és a kapitalizmus rendszere. Ford. Vida Sándor (Franklin). V. ö. egyébként J. B. *Kraus* S. J. már említett művének különösen az «Arbeitsethos und Triumph der Wirtschaftstugenden» című fejezetével (244. s köv. 1.).

olyant kell elsősorban neveznünk, mely csereesélyek kihasználása útján szerzendő nyereség várásán alapul, tehát (formálisan) békés szerzési kilátáson . . . Aki racionálisan törekszik kapitalisztikus nyereségre — mondja *Wéber* — annak megfelelő cselekvése a tőkeszámlához igazodik.» Ez pedig — tehetjük hozzá — nem egyéb, mint a dolgok saját viszonyaihoz való alkalmazkodás: a dolog a cselekvés törvénye. Ez azt jelenti *Wéber* szerint, hogy az ilyen cselekvés «oly módon van besorozva dologi vagy személyi hasznot hajtó munkák tervszerű alkalmazásába, hogy az egyes vállalatnak pénzürtékű javakban való mérlegszerűen számított végső hozadéka (vagy másként: egy folytonos vállalati üzem pénzürtékű javainak időszakonkénti mérlegszerűen kiszámított becsértéke) a számadás lezárásánál a «tőkét», vagyis a nyereség céljából csere útján felhasznált tárgyi kereseti eszközök mérlegszerű becsértékét felülmúlja (állandó jellegű vállalatnál tehát mindig újra felülmúlja). A racionalitás ebben a keretben, mint látjuk, a dolgokhoz való alkalmazkodást jelenti, a tudathoz való alkalmazkodást, amely személyes jellegű ugyan, de csak képét adja a dolgoknak, tehát a dolgok azok, amelyek a tudaton keresztül a személynek irányt szabnak. A kapitalizmus fogalmát illetően — *Wéber* szerint — csak az a fontos, «hogy «a becslésszerű pénzürtékbeli eredménynek a pénzürtékbeli befektetéssel való összehasonlítása szerint igazodó tényleges tájékozódás határozza meg döntő módon a gazdasági ténykedést». (11.1.) így a nyugati kapitalizmus elsősorban kiemelt sajátossága *Wéber* szerint «az árupiac s nem a politikai hatalmaskodás vagy irracionális spekuláció szerint tájékozódó racionális üzemszervezet» (u. o.), vagyis dologi jellegű tényező. Emellett külön is kiemeli *Weber* a személyi szempont kikapcsolásának jelentőségét, amikor arra utal, hogy «a kapitalista üzem modern racionális szervezete nem lett volna lehetséges a fejlődés két további fontos eleme nélkül; ezek egyike a háztartás és az üzem szétválasztása, amely a mai gazdasági életen egyenesen uralkodik, a másik, mely ezzel szervesen összefügg, a racionális könyvvezetés». (13. 1.)

A kapitalizmus gazdasági — termelési — rendszerében tehát úgy szerepel a dolog, mely tőkévé vált, mint olyan dolog, amely maga termel tovább, a dolog megszemélyesül, a valósá-

gos személy pedig háttérbe szorul, csak mint a tőke működéséhez szükséges segédeszköz szerepel, akár mint vállalkozó, akár mint munkás, s mint fogyasztó is csak annyiban számít, amennyiben a tőke rentabilitását biztosítja. A tőkét szokták úgy is nevezni, hogy: termelt termelőeszköz. Ez a megjelölés is a dolognak mint tőkének az önállóságára, hogy úgy mondjam, gazdasági önmozgására mutat. Lényegében a tőkének illetően felfogása is a régi, antik dologias szemléletnek a középkor végtelenségre irányuló szemléletével való összekapcsolódásán alapul. A tőke úgy jelentkezik, mint olyan dolog, amelynek termelőképesége, tehát a dolognak saját gazdasági ereje határtalanul fokozható és gazdasági hatóképesége végtelen, mert hiszen a termelt termelőeszköz rendeltetése az említett koncepció szerint az, hogy tovább termeljen, mintegy önmagától, a saját erejénél fogva. Ez a gazdasági felfogás határozottan dinamikus, szemben az antik világ sztatikus felfogásával. De szembefordul a kapitalista felfogás nemcsak az antik, hanem a középkori felfogással is. Amíg ugyanis a középkor felfogása — mint láttuk — személyi jellegű s a dolgot, a külső világ tárgyait az ember, a személy függelékének tekinti, addig az újkor kapitalista felfogása a dinamizmust magába a dologba helyezi, magát a dolgot tekinti a saját — látszólag saját — gazdasági mozgásában, hatóerejében és ennek érvényesülésében. Látjuk tehát, hogyan kapcsolódik össze a kapitalista gazdasági felfogásban az antik — sztatikus — dologi és a középkori személyi felfogás egy új dinamikus dologi felfogássá.

Természetesen az új dinamikus szemlélet kifejlődésének, vagyis az antik és a középkori gondolkodás egybeolvadásának és sajátos szintézisben egyesülésének megvoltak a maga tényezői, amelyek ezt az egybeolvadást, ezt az új gondolkodást kialakították vagy legalább kialakítani segítettek. Annak, hogy a középkor késői szakában a külső dolgok felé fordult az európai gondolkodás, megvolt a maga történeti oka. Megvolt a maga oka annak, hogy a középkornak a túlvilág felé irányuló végtelenségérzése a földi világ dolgai felé kezdett fordulni. Az antik — dologias — kultúra megismerésének vágya és utánzásának kísérlete főleg abból eredt, hogy — mint már szó volt róla— a középkor előrehaladott szakában a figyelem a földi dolgok felé kezdett irá-

nyúlni. A középkor folyamán megtelepedett népek létért való küzdelmüket befejezván élvezni kívánták az életet és kifejlődött az érzékük a kényelem és élvezet céljait szolgáló dolgok iránt. A keleti fűszerek, szövetek stb. megismerése és keresése az arab kultúrával való érintkezésbe jutással kapcsolatban a nagy világgforgalmi utak megtalálására és a földgolyó mind teljesebb megismerésére vezettek és mindjobban előtérbe tolták az aranynak és más értékes dolgoknak a megbecsülését, a gazdasággal és a bírással járó hatalom megkedvelését és legfőbb szemponttá válását, különösen a népek egymáshoz való viszonyában. Lényegileg újra a dolgok megszerzésének, a hódításnak antik vágya éledt fel, de most már nemcsak horizontális, hanem vertikális irányban, nemcsak a dolgok — extenzív — szaporítása, hanem erőiknek, használhatóságuknak — intenzív — fokozása irányában.

De másfelől megvolt a történeti eszköze is annak, hogy ez az új gondolkodás rohamosan elterjedjen, mindent a maga hatása alá juttasson. Ez a történeti eszköz, amely az új gondolkodást elterjeszteni segítette, maga is már a dologiság jegyében fogant, maga is az újfajta dologi dinamizmusnak egyik jelentkezési formája volt: a könyvnyomtatás maga is a felfokozott dolognak, a gépnek, a dinamikus dolognak legelső valódi reprezentánsa, mely a maga pusztá létével, a benne rejlő felfokozott dologi erővel az egész gondolkodást formálisan a dologiság, a mennyiségi elem, a dologi dinamizmus irányába terelte, függetlenül a tartalmi szempontoktól. A dologias gondolkodás kifejlesztésének ez a hatalmas eszköze: a könyvnyomtatás nemcsak az újkor szellemi életét általában alakította át, hanem egyúttal jogi szempontból is elsőrangú fontosságúvá vált abban a tekintetben, hogy a dologias gondolkodásnak megfelelő antik jogrendszert, a római jogrendszert feltámasztani és új életre kelteni segítette, amivel azonban egyelőre nem segítette az újszerű dinamikus dologi gondolkodásnak megfelelő újszerű jogi szabályozást megtalálni, hanem ez az újszerű jogi szabályozás a római jog rendszerén kívül folyt, a római jogtól független új jogi intézmények kifejlesztése útján.

Teljesen elképzelhetetlen is volna, hogy egy olyan gazdasági rendszernek kívánalmait, amely annyira különbözik a korábbi gazdasági rendszerektől, — mind az antiktól, mind a középkori-

tói, — kielégíthesse ugyanaz a római jogrendszer, amely egészen más valóságra, egészen más gazdasági viszonyokra, egészen más gondolkodásra volt szabva. A modern jogban valóban olyan új jogintézmények fejlődtek ki, amelyek az antik, a római jogrendszerben teljesen ismeretlenek voltak és a tisztán római jogias gondolkodás szerint el sem gondolhatók. De nem felelt meg a római jogias jogrendszer más több vonatkozásban sem a modern élet viszonyainak, a modern kultúra sajátos jellegének. Nemcsak gazdasági vonatkozásban olvad ugyanis egybe az antik és a középkori gondolkodás és nemcsak gazdasági téren hozott létre szintetikusán egy egészen újfajta felfogást, amelyre a római jog nagy bölcsessége már nem volt alkalmazható.

Az újkor új jogága, a kereskedelmi jog már szintén önállóan tekintí a dolgokat, mint a forgalom tárgyait. Ez a «forgalom» lényegileg azt jelenti, hogy a dolgok maguk forognak, mozognak, illetőleg a kereskedelmi jog csak annyiban foglalkozik a dolgokkal — az árukkal — ameddig forgalomban vannak, forognak, amíg a fogyasztóhoz el nem jutnak, miután már elhagyták a termelés színhelyét. De más vonatkozásban is bekövetkezik a dolgoknak új dinamikával felruházása, mintegy megszemélyesítése, önállósítása, amit a jognak is figyelembe kell vennie. A technikai találmány és egyéb — irodalmi, művészeti — alkotás szintén új dinamikát juttat a természeti értelemben, sztatikusán tekintett dolgoknak. A technika fejlődését lehetővé tevő természettudományi fejlődés maga is a személyi tényező elvi kikapcsolásán alapul, a személy csak mint a dolgok viselkedésének megfigyelője jön számításba, s a technikai találmány az elméleti természettudományokból kikapcsolt személyi elemet magukra a dolgokra viszi át, a dolgoknak olyan új alakját, kombinációját hozva létre, mely a természetben sehol fel nem található, és amely a természeti törvények érvényesülésének olyan új alkalmazási terét nyitja meg, amelyen a természet erői hatványozottan fejtik ki hatásukat. A szellemi alkotás szintén új mozgási képességgel ruházza fel a dolgokat, olyan utak megtételére adva alkalmat, amely utakra az alkotást hordozó egyes dolgok a maguk természeti mivoltában sohasem lépnének. Ennek az új dinamikának megfelelően valóban új magánjogi jellegű jogágak fejlődnek ki, a találmányi (szabadalmi) és a szerzői jog. Egyéb

vonatkozásokban is hat a dinamikus dologi felfogás a magánjogra, egyfelől a magánjognak úgynevezett elkommercializálódása révén, másfelől — ellenhatáskép — a dologi dinamikát létrehozó személyi nézőmódnak tiszta érvényesülési alakjában, a személyiségi jogban: a személyiség érvényesüléséhez szükséges személyi eszközök — élet, egészség, név, képmás, titokszféra, jóhírnév stb. — önálló jogi védelme révén.

Mindezekkel a magánjogi vonatkozásokkal bővebben nem foglalkozhatunk. Csupán a közjog vonatkozásában óhajtanánk kissé behatóbban foglalkozni a személyi és dologi, mégpedig mind a sztatikus, mind a dinamikus dologi szemlélet érvényesülésének és egymáshoz való viszonyának problémájával. Magánjogi vonatkozásban csak azt kívánjuk ismételten kiemelni, hogy a renaissance ezen a téren egyelőre még csak a római jog sztatikus dologi jellegű szemléleti módját hozta vissza a nemrég megtalált római jogkönyvek tanulmányozása révén, elfordulva bizonyos mértékig a középkor személyi szemléletétől. Az újkori gondolkodásnak a dologiség értékeléséből folyó hasonlósága az antik gondolkodáshoz jogi téren egyelőre a római jog fokozódó értékelése irányában hatott, amely lényegében a bírás, a hódítás, az akaraturalom joga volt magánjogi vonatkozásban. De azok az indítékok, amelyek általában az antik kultúra eredményeinek értékelésére vittek, jóidőig ugyancsak sztatikus dologi irányban éreztették hatásukat a közjog tekintetében is.

Közjogi tekintetben a római jog nem volt nagyon fejlett, jórészt ugyanabból az okból, amiért a magánjogban a személyiségi jog nem fejlődött ki jelentékeny mértékben. A római világban az igazi személy, aki a saját akaratát érvényre juttathatta, olyan tényleges hatalom volt, akinek nem volt különösebb szüksége a maga érvényesülésének jogi védelmére. Ugyanez áll a közjog irányában is. A római életben az, ami közjogi vonatkozás, valósággal élt, nem a törvényekben, nem a jog szabályaiban, hanem az élet valóságában. A közjog vonatkozásaiban elsősorban a tényleges hatalom, sokszor a fegyver döntött, a közjogi szabályok tehát kevésbé fejlődtek ki, mint a magánjogi szabályok, amelyek különben szintén nem elvi alapon álltak, hanem a valóságos esetek megítélése kapcsán jegecesedtek ki, mint eseti döntések, amelyeknek elvi magvát csak a késői jog-

tudomány kezdte kihámozni, legalább is azzal, hogy bizonyos rendszerbe foglalta össze az esetjogot a justinianusi kompiláció keretében. A közjogot illetően a dolgok túlbecsülése és sztatikus felfogása, a hatalomnak föelvvé tétele közvetve annyiban hatott a modern fejlődésre, hogy nem szolgáltatott olyan római jogszabályanyagot, mint a magánjog tekintetében, tehát nem befolyásolta tartalmilag a modern alakulást a közjogban. Bizonyos vacuum keletkezett közjogi téren éppen a római jog megismerése folytán, s ez a vacuum a középkori közjogi fejlődést nemcsak megakasztotta, de el is sorvasztotta mindenütt, ahol a római jogot recipiálták vagy ahol a római jog hatása különösebben erős volt. Így elsősorban Németországban, ahol jórészt egyenesen recipiálták, vagyis hatályos joggá tették a római jogkönyveket. Ezen a negatív hatáson felül azonban pozitíve is hatott a római jog, egészen közvetlenül a modern közjogi fejlődésre ezekben az országokban. A római jog fejlődésének késői szakában, amikor a császárság az önkényuralomnak mind merevebb megtestesítőjévé vált, olyan közjogi elvek jutottak uralomra, amelyek a középkorban megindult fejlődést egyenes hatással még inkább elsöpörték, mint a római jognak közjogi hiányosságai. Az az elv, hogy «princeps legibus solutus est» természetsszerűleg lehetetlenné tette az önkormányzat eszméjének érvényesülését, mely a középkornak — mint br. Eötvös József «A XIX. század uralkodó eszméi» című nagyszabású munkájában erőteljesen kimutatja — fő közjogi eszméje volt, amely erősen meg is valósult a középkor tarka világában, különösen a városi municípiumokban. Az uralkodó jogának korlátlanságát hirdető késő-római elv nagyon kapóra jött az újkor kezdetén kialakuló területi hatalmasságoknak, akik Németországban emancipálni igyekeztek magukat a római szent birodalom élén álló császár hatalma alól. A közjognak nem sok a szerepe ott, ahol a közületben csak egy személynek az akarata számít, az uralkodóé. Ebben a tekintetben röviden utalnom kell arra, hogy a középkorban nemcsak a nyers hatalom számított, bármennyire is hasonló felfogások vannak elterjedve, amelyek különösen a felvilágosodás korában és a XIX. században alakultak ki. Elsősorban nagy szerepe volt a középkorban az önkormányzati gondolatnak, mint már említettük, mégpedig éppen annak

a rétegek körében, mely a középkori társadalomban a munkára, tehát nem a nyers erőre volt alapítva, a városi polgárság körében. De méginkább ideális hatalom, valóságos kultúrhatalom volt az Egyház, melynek hatalma igen erős volt, de éppenséggel nem a nyers erőn alapult, hanem a valláson, tehát a legideálisabb alapon. De kultúrhatalom volt maga a római szent birodalom is, az úgynevezett német-római császárság, mely az Egyház mellett egy másik fókusza volt a középkori keresztény kultúrközösségnek. A német-római császárnak reális, anyagi hatalma nagyon kevés volt, hatalma azon a nagy tekintélyen alapult, amellyel a középkori kereszténység jórészt éppen az Egyházzal való kapcsolatánál fogva vette körül. Ez nem azt jelentette, hogy a német-római császár mai értelemben vett uralkodója lett volna a középkori kereszténység egyetemének, még kevésbé jelenti azt, hogy a német-római császárság mai értelemben vett állam lett volna. A koordináció, a mellérendeltség elve uralkodott a középkor államfelfogásában is, amely jelentékenyen különbözött a mai államfelfogástól. A német-római császárság szimbolikus intézmény volt, a keresztény kultúrközösségnek szimbóluma, amint *Frantz* Konstantin «Die Naturlehre des Staates» című szép munkájában kifejti. Természetesen csak egyik szimbóluma volt az egységnek, a másik a pápaság volt, amelynek a császár védelmezőjeként szerepelt és ezen a révén élvezte nagy tekintélyét, amely azonban jórészt csak erkölcsi volt. A koordináció a német-római császárságnak a többi keresztény országokhoz való viszonyára is állott az ideális felfogás szerint. A zavarok és a háborúk éppen abból keletkeztek, hogy egy-egy német-római császár hatalmi realitás értelmében akarta felfogni méltóságát és egyik-másik keresztény országot reális hatalma alá akarta hajtani. De az elvi szemponton ez nem változtat. Mármost a középkor előrehaladott szakában, amikor a földi dolgoknak és ezek szimbólumának, a reális, anyagi hatalomnak a jelentősége előtérbe jutott, a kereszténység egységének ez a szimbolikus rendszere is halványulni kezdett. A német-római császárság erkölcsi tekintélyének gyengülésével együtt járt az egyes területi hatalmasságoknak önállóságra törekvése, a hatalmi alapon való szervezkedés. Ezek az új, még nem nagyon erős hatalmasságok befelé is erősíteni törekedtek hatal-

mukat és az önkormányzati törekvéseknek nem kedveztek, hanem a reális hatalmat a maguk személyében igyekeztek koncentrálni. Ez volt a helyzet Németországban. Másutt, így különösen Franciaországban a területi hatalmasságok maradtak alul a király központosító törekvéseivel szemben, de itt is nagyon alkalmas elv volt a királyi hatalom korlátlanságának római jogi — késői római jogi — elve. A középkorban, de még sokáig az újkorban is a francia király törvényalkotó hatalmának erős féke volt az úgynevezett parlamenteknek, független bírói testületeknek az a joga, hogy a király rendeletei csak akkor jogérvényesek, ha a parlamentek azokat belajstromozták. A francia király hatalma akkor vált korlátlanná, amikor XIV. Lajos megszüntette a parlamenteknek ezt a hatalmát. Csak ott nem haladtak az események az uralkodói hatalom korlátlansága irányában és csak ott maradt meg az önkormányzat középkori elve, ahol a római jogot nem recipiálták, így Anglián kívül Magyarországon is.

Angliában kedvezőbb volt a helyzet, az ország szigeti fekvésénél és ellenségektől ment voltánál fogva. Magyarországon ellenben folyton kellett küzdeni a meggyengült országnak az önkormányzatért, az alkotmányért, szemben a nagy reális hatalommal, az uralkodói hatalom korlátlanságának elvét alkalmazó dinasztiaiával. A súrlódások végső oka a kétféle felfogás ellentétes elvi alapja volt: egyfelől az önkormányzati elv, másfelől az uralkodói hatalom korlátlanságának elve. Egyébként azonban Európa nagyrésztében az uralkodói hatalom korlátlanságának római elve hódított tért. Ilyen körülmények között a közjog fejlődéséről sokáig alig lehetett szó. Ennek következménye az lett, hogy a közjog tudománya sem fejlődhetett ki Európa sok országában s annyiban, amennyiben az összességéről, a szervezett társadalomról volt szó, jogi szabályok kevésbé érvényesültek, az uralkodónak jogi szabályoktól meg nem kötött korlátlan hatalma érvényesült. A kormányzás nem jogi aktus volt, hanem közvetlen hatalomérvényesülés s az uralkodó személyével nem állottak szemben más olyan személyek, akiknek szintén szavuk volt az uralkodó kegyétől függetlenül, intézményes, alkotmányos alapon: jogi alapon. Ez a helyzet pedig jogi nyelvre fordítva azt jelentette, hogy az uralkodó tulaj-

donosa volt az országnak, az ország pedig tulajdona az uralkodónak, tehát az ország, a terület és a rajta élő nép úgy szerepelt, mint valami dolog. Látjuk tehát, hogy a dologias felfogás a középkori személyes ízű önkormányzati gondolattal szemben érvényre jutott az állami fejlődésben. Vagyis a dologias szemlélet nem csupán eszközt merített a maga számára a római jogból, hanem egyúttal tartalmilag is megvalósult az újkor kezdetén a közjog nézőszögéből. És ez a közjogi vonatkozású dologias felfogás sztatikus is volt, mert hiszen az akarat állandóságára irányult, az uralkodó hatalmának, akaratának állandóságát, megtámadhatatlanságát igyekezett biztosítani éppúgy, mint ahogy a tulajdonjog és más magánjogi jogosultságok is az emberi akarat állandóságát és sérthetetlenségét igyekeznek biztosítani a magánszemélyek egymásközi viszonyaiban és a természeti dolgokhoz viszonyítva. Maga az állam (régében: álladalom) szó is, egyéb nyelveken kifejezve is az állandóságra utal, tehát a sztatikus elemre (status, Staat, état, stato). Amint látjuk, a közjogban is a római jog hatása sztatikus dologi irányban jelentkezett, éppúgy, mint a magánjogban. A különbség csak az, hogy a közjogban nem egészen úgy jut érvényre a sztatikus felfogás, mint a magánjogban. De mindkét fő jogágban megvan a római jognak sztatikus hatása, amely dologias hatás. Ez a sztatikus dologias elv érvényesül az újkor közjogában mindenütt, ahol megszakadt a középkori személyi alapú közjogi fejlődés, ahol kiveszett az önkormányzati gondolat, ahol az alkotmányosság megszűnt és az uralkodónak tulajdonjogszerű korlátlan hatalma jutott érvényre. Legvilágosabban a francia jogfejlődés mutatja ezt, ahol a centralizáció a legmesszebbre jutott, legteljesebbé vált. És Franciaország annyiban is rendkívül jellemző képet nyújt a dologi felfogás érvényesülését illetően, a közjog szempontjából, hogy még akkor is, amikor a királyság megszűnt és a francia forradalom egészen új közjogi rendszert kezdett, ezt az új közjogi rendszert is a dologi szemlélet jellemzi a legteljesebben. Csakhogy ez a dologi felfogás most már nem sztatikus, hanem dinamikus. A közjogi alakulásnak ezt a módját alaposan előkészítette a francia politikai tudomány. Ebben a tekintetben röviden a következőkre utalok:

Montesquieu állameszmélete az angol, tehát a középkori hagyományt folytató önkormányzati rendszer félreértésén alapult. Az államhatalmak megosztásának és kölcsönös egyensúlyának elve Montesquieu-nél éppen az ellenkezője az angol közjogi felfogásnak, amelytől minden mesterkéltné mechanikus szemlélet teljesen idegen. Az államhatalom különböző irányai Angliában éppenséggel nem válnak széjjel, a bíraskodás a legújabb időkig organikusan együttműködik a közigazgatással és a bíraskodás föléje van rendelve a közigazgatásnak, amelyet ellenőriz. Hozzá még mind a bíraskodás, mind a közigazgatás jórészt önkormányzati szervekre van bízva, ha nem is kizárólagosan, mert királyi szervek is vannak. Egyáltalában az egész angol alkotmány nem valami mesterséges képződmény, hanem a történeti fejlődésnek, a valóságos hatalmi viszonyoknak eredője, élettelen és élő valami, nem gépezet, mint a francia elgondolás és berendezkedés a nagy forradalom óta. A parlamentarizmus hibái is jórészt éppen ebből a mesterséges, gyökértelen jellegből erednek és nem okoznak bajt ott, ahol, mint pl. Angliában, a parlament a történeti szerves fejlődés gyümölcse. Ahol a parlament sok évszázados eleven múltat tekinthet vissza, ahol a honi talajból nőtt ki, mint a középkori önkormányzati rendszernek kiteljesedése, ott a parlamentarizmus értékes nemzeti erő. A hibák a gépiességből erednek, a személyi szemlélet hiányából, a dinamikus dologi szemléletből.

Egyébként a francia forradalmi alkotmánynak már az eredete is dologias jellegű, nem személyi, mint a társadalom valóságos viselkedésén, szokásjogon alapuló történeti alkotmányok. A francia forradalom alkotmánya az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának hatása alatt áll, ez pedig az egyes gyarmati országok alkotmányain alapul, amelyek mesterséges megrögzítései annak, amit a gyarmatosok egy szerves történeti fejlődés bizonyos pontján találtak, a továbbiakban elszakadva attól a szerves fejlődéstől, amelyből ez az álláspont kialakult. A gyarmat már egymagában csak másolat, mesterséges alakulat, a gyarmati alkotmány papiros, a papiros-alkotmányok őstípusa.

A francia közjogi rendszer elterjedt az egész kontinensen, egy újabb recepció-hullámot jelentett, mégpedig nemcsak azokban az országokban hatott, ahol a középkori organikus közjogi

gondolatok elszikkadtak, hanem ott is bizonyos tért hódított, ahol az önkormányzat ősi hagyomány volt. Így Magyarországon is, bár itt az évezredek alkotmányossági gyakorlat sok olyan hátrányt elhárított, amely a gépies parlamentarizmusnak sokfelé árnyoldala. De a dologi szemlélet nemcsak a vázolt irányban jutott uralomra a közjogban, elsősorban Franciaországban, hanem közvetlenebbül is. Éppen Franciaországra jellemző az, amire *Eötvös* József mutatott rá idézett nagy munkájában, hogy t. i. az a gépies egyensúlyhelyzet, amelyet a francia parlamentarizmus jelent, nagyon könnyen fölbillenhet a XIX. század közepétől fogva, amikor a dologi civilizáció eredménye, a géptechnika olyan óriási előhaladást tett. Az a forradalmi kormány, amely a fővárosban kezébe kaparintja a távíró, ura az egész országnak, mondja *Eötvös*. Ez már nem egyéb, mint a dinamikus dolgok felhasználása az állami életben, az alkotmány vonatkozásában. A közjog realiter is a dinamikus dologi szemlélet hatalmába kerül, állapíthatjuk meg illetéknéppen. Az önkormányzati elv érvényesülését most már nemcsak a dinamikus dologi elven alapuló közjogi gépezet, a mesterséges alkotmányrendszer, hanem a valóságos gép, a valóságos dinamikus dolog reális alkalmazása is akadályozza. Az önkormányzati elvnek a francia forradalom volt a sírásója, mert hiszen egész törekvése arra irányult, hogy azt a lélektelen központosítást, amit a francia királyság hozott létre fejlődésének utolsó szakában, fenntartsa és csak más irányba terelje, az új parlament kezébe adja, de egyébként fenntartsa és erősítse. Mindazt, ami történelmi, eleven és organikus, tehát személyi volt az állami életben, a francia forradalom elpusztította és a haladást éppen az önkormányzat minden formájának megszűnésében látta, csupán a parlamentnek adva hatalmat, amely hatalom mesterséges valami volt, nem szerves, nem eleven, mint pl. Angliában vagy — amennyire érvényesülni tudott a valóságban — nálunk. A különbség csak az, hogy a személy helyébe a gép lépett, az alkotmány gépezete. Azokban az országokban, ahol az alkotmányos hagyomány hiányzik, ahol az önkormányzat elve nem élő valóság, idővel felismerték azokat a hátrányokat, amelyek a mesterséges alkotmányos rendszerrel, az önkormányzat hiányával jártak, de nem térhettek arra az útra, amelyet az ősi alkotmánnyal rendelkező

országok járnak, mert hiszen évezredek hagyományt mesterségesen kifejleszteni, máról-holnapra, nem lehet. Ezekben az országokban a hibát kizárólag a parlamenti rendszerben találták és ennek félretételével igyekeztek javulást előidézni az állami életben. Erre különféle utakat választottak. Ezek az utak lényegükben mind egyek: a dologi szemlélet helyébe a személyi szemléletet léptetik és ezen az alapon akarnak új világot alkotni. Az önkormányzati elv új módszerű érvényre juttatása egyik irányban az, hogy a különféle foglalkozási ágak kezébe adják az önkormányzatot, de ezt kombinálják a személyes jellegű központi államhatalommal. Ez a rendszer bizonyos eleven kontaktusba kerül az étellel, amely a modern korban jórészt foglalkozási ágak szerint tagozódik, lévén a dologi dinamika a legfőbb tényleges hajtóerő korunkban. Így a személyi szemlélet akarva-akaratlanul a dologi dinamika szemléletével kerül közös síkra. Ezen a ponton ez az önkormányzati rendszer eredeti hazájában, ahol az antik államfelfogás hagyománya él és az adottságoknak sokban megfelel, a foglalkozási ágak önkormányzatát hatalmas erővel igyekszik összefoglalni az állami egységbe. Más a módszere egy másik irányzatnak a személyi szemléletnek megfelelő rendszer megteremtésére. Itt nem az állam az egységadó központi fogalom, hanem a nép. Ez a rendszer, mint látjuk, bizonyos irányban közelebb jut a személyi szemlélethez, amennyiben nem az államnak bizonyos fokig sztatikus fogalmából indul ki, hanem a népnek, tehát személyösszességnek a fogalmából. De ez a felfogás sem annyira személyies, mint a történeti alkotmánnyal rendelkező országoké. A nép a mindenkori, a jelenvaló népet jelenti, amellyel szemben eszerint a felfogás szerint a történeti fejlődés nem számít, csak annyiban, amennyiben kedvez a mindenkori nép érdekeinek. Az organikus egység tudata és érzése, értékelése tehát hiányzik ebből a — bár egyébként személyi — szemléletből. Az organikus jelleget mindkét újfajta önkormányzati rendszerben a pszichofizikai személyisége adja meg, aki a népet, illetőleg a különféle foglalkozási ágak egyeteméből álló nemzetet a maga valóságos empirikus személyében személyesíti meg. Tehát nem mesterséges berendezkedés adja az egységet, mint a francia forradalmi alapú parlamentarizmusokban. A parlamentarizmus gépi egysége helyébe ezek

a rendszerek a személy akarati egységét teszik, amely egyúttal az érzelmi és tudategységet is szimbolizálja, nem úgy, mint a korlátlan hatalmú egyeduralkodó.

Amit eddig mondtunk a közjog modern rendszerében alkalmazásra jutó egyfelől személyi, másfelől — sztatikus és dinamikus — dologi szemléletről, az mind az alkotmányjogra vonatkozik. Ami a közigazgatási jogot illeti, erre vonatkozóan szintén megtalálhatjuk a fejlődés során elsősorban a dologi elem érvényesülését, mégpedig kezdetben sztatikus alakjában. A közigazgatás terén, vagyis a mindennapi életnek az összesség felé való irányában is háttérbe szorította a római jog recepciója a személyi szemléletet, mely a mindennapi életnek az összességet közvetlenül érintő ügyeiben is az önkormányzati elvet juttatta érvényre a középkorban, még sokkal inkább, mint az alkotmányt illetően. A korlátlanságra törekvő központi hatalom akár dinasztikus, akár forradalmi parlamenti alakjában az önkormányzatot akarta megszüntetni. Erre törekedett a közigazgatást illetően is nemcsak XIV. Lajos, de a francia forradalom is, amelynek híres elve az egység volt, s ennek az egységnek veszélyét látta a történelmileg kifejlődött, organikus önkormányzati szervek közigazgatási tevékenységében is. Az uniformizáló francia közigazgatási beosztás és önkormányzatnélküli, centralizált közigazgatási szervezet ékes bizonyága ennek, különösen első alakjában, amelyet a francia forradalmi törvényhozástól kapott. Megelőzőleg az uralkodó korlátlan hatalomra törekvése idejében is szálla volt a szemben az önkormányzati közigazgatás, mely Anglián és Magyarországon kívül főleg csak Svájcban maradt meg az újkorban is. Másutt a közigazgatás nem volt Önkormányzati, de nem is volt jogi, hanem csak tényleges hatalomgyakorlás, főleg rendészet, megelőző tevékenység, melynek jogi biztosítékai alig voltak, csak a közigazgatást gyakorlók jóakaratan és a központi hatalom ellenőrzésén múlt a helyessége, igazságossága. Intézményszerű garanciái a közigazgatás helyességének nem voltak. A legújabb fejlődés vonala az önkormányzati elv érvényre juttatására irányuló törekvéseket jelzi azokban az országokban, ahol az önkormányzat nem történelmi hagyomány. Természetesen az önkormányzati elv is bizonyos korszerű átalakulást mutat, így, mint láttuk, a területi önkormányzat mellett nagy

erővel jelentkezik a foglalkozási ágak önkormányzatának követelése is.

A közigazgatási jog fejlődését illetően foglalkoznunk kell még egy másik, talán az önkormányzati elvnel is időszerűbb irányzattal. Ez az irányzat arra törekszik, hogy a közigazgatási jog területét mind tágabbra szélesítse, természetesen főleg a magánjog rovására, de a bírászkodás rovására is. Tehát mind az anyagi, mind az eljárási jog tekintetében egyaránt. Ennek a törekvésnek egyik fő rugója a tömegek jelentőségének nagy emelkedése korunkban, kapcsolatban a dologi dinamika— gép technika — túlnyomóságával. Azokban a vonatkozásokban, ahol a tömegek jelentősége érvényesül, a magánjog szabályai sok tekintetben nem kielégítőek.¹ A magánjog alapvető elve, mint láttuk, az egyenlőség. Ott azonban, ahol az egyén mint tömegnek része jut jelentőséghez, nem a maga személyében, ott a magánjogi egyenlőség elve nem nyújt megoldást, mert a tömeg tagja nem egyenlő a vele szembenálló olyan személlyel, aki a maga személyiségében szerepel, legalább is gazdasági vonatkozásban, mint pl. munkaadó. A munkaadói oldalon olyan gazdasági hatalom áll rendszerint, amely a másik oldalon, a munkás mint tömegrész mellett nem áll. Az ilyen vitában tehát nem lehet az egyenlőség magánjogi elvét kizárólagosnak tekinteni, hanem más elvnek is teret kell engedni. A személyek egyenlőségének elvét az állam beavatkozásának elve módosítja, mely a közigazgatás működésében jut kézzelfogható formához. A tömegekre vonatkozó jogi kérdések elintézése mind nagyobb mértékben kerül a közigazgatás kezébe. Természetesen a közigazgatás bírói ellenőrzésének elve érintetlenül maradhat és így közvetve a tömegek ügyei is bíróság elé kerülhetnek, amely a jogszerűség fölött ezekben az ügyekben is öröködhetik. Ez a helyzet szintén a dologi szemlélet jegyében fogható fel. Az olyan ember, aki a maga konkrét személyiségében nem fontos, hanem csak egy absztrakció révén, mint tömegtag, főleg mint munkaerőnek birtokosa, az ilyen személy mint személy anonim, névtelen, az anonimitás pedig dologi szemléletet jelent, a személyi vonatkozások kikapcsolását. Természetesen itt

¹ V. ö. az alábbiakra nézve *Sinzheimer* kiélezett, de sok helyes meglátást tartalmazó fejtegetéseivel: *Das Problem des Menschen im Recht* (1933)

is, mint a magánjogban láttuk, a személyi vonatkozásoknak, az embernek kikapcsolása csak látszólagos, mert a háttérben itt is az emberi szempont áll, az ember az, akinek érdekében a jog a személyi vonatkozástól eltekint, hogy fokozottabb mértékben tudja szolgálni az emberi érdekeket, az ember érvényesülését, az ember jólétét.

A tömeg jelentőségének emelkedése tehát a magánjog bizonyos térvesztéséhez vezet, a közigazgatási jog javára. Egészen új nagy közigazgatási jogágak keletkeznek, amelyek a magánjogtól elhódított területen hatályosak. Ilyen különösen a napjainkban mind nagyobb jelentőséghez jutó úgynevezett munkajog, amely jórészt közigazgatási jogi jellegű, bár nem minden vonatkozásban. A munkajog inkább enciklopédikus jellegű jogág, amely nemcsak közigazgatási, hanem magánjogi és eljárásjogi, perjogi szabályokat is tartalmaz, de alapjellegét tekintve mégis főleg közigazgatási jogi diszciplinának tekinthető. A munka jogviszonyaira mind kevésbé kerülnek alkalmazásra a magánjog eredeti szabályai. Ezek a munkást extrém fogalmazásban csak mint munkaerő birtokosát tekintik, ellenben a munkajog speciális szabályai megszüntetik a munkaerőnek ilyen dologias felfogását és a személyi jelleget állítják előtérbe a jogszabályok célját és tartalmi alakítását illetően, bár, mint mondtuk, közvetlenül eltekintenek a munkavállaló konkrét személyiségétől és a személyi vonatkozásokat csak absztrakté, a munkaerő vonatkozásában juttatják érvényre.

A munkajoghoz hasonlóan egészen új jogág az úgynevezett gazdaságjog is, mely szintén mind fokozottabb jelentőséghez jut. Ez a jogág már egészen absztrakt jellegű, egyenesen az emberi tömegszükségletek kielégítésének biztosítására törekszik és a személyi vonatkozásoktól gazdasági téren is eltekint, azért, hogy minél szélesebb rétegek szükségletkielégítését minél nagyobb mértékben és minél biztosabban tegye lehetővé. A gazdaságjog szintén nagyfokú állami beavatkozást jelent a gazdaság rendjébe és az egyénies gazdálkodásnak mind erősebb korlátozását jelenti. A gazdaságjog még fejlődőben levő, nem egészen kialakult és tudományos feldolgozásban is még aránylag kevésbé részesült jogág, amelynek körébe a legkülönfélébb gazdasági vonatkozások tartoznak. *Jórészt* közigazgatási jogjellegű a gaz-

dasági jog, de nem kizárólagosan, hanem — hasonlóan a munkajoghoz — szintén enciklopédikus jellegű jogág, amely a hagyományos rendszerezést bizonyos mértékig áttöri. Annyiban is, hogy a magánjog rendszerének bizonyos ágait, így az alkotásjogi szabályokat stb. szintén a gazdaságjog körébe lehet számítani, legalább is céljuknál fogva, mely, mint láttuk, szintén bizonyos mértékig a tömegszükségletek kielégítésének biztosítása.

Amint látjuk, a mindennapi élet joga nem kizárólag a magánjog, hanem az a közigazgatási jog is, sőt ma már vannak a mindennapi élet szükségleteit érintő olyan jogágak is, amelyeknek a rendszerbeli elhelyezése nem is egységes, hanem többféle rendszerben is helyük lehet, s egyik sem kizárólagosan illeti meg őket. Ez a jelenség maga is a dologias szemlélet eredménye. A személyi szemlélet központja, mint tudjuk, az egyes egyén, egyfelől a maga egyéniségében, másfelől a köz felé irányuló vonatkozásaiban. A személyi központú szemlélet áttekinthetőséget ad az élet jelenségeinek. Amikor a középpontból kikerül a személy és helyét elfoglalja a dologi tényező, az áttekinthetőség is elhomályosul vagy éppen meg is szűnik, legalább is a megszokott, a «természetes», a hagyományos, a mindenkinek hozzáférhető szemléletesség értelmében. Az áttekinthetőséghez a dologi szemlélet uralma alatt már mesterséges eligazítás szükséges. Ez magyarázza meg a mai életben a jogszabályok tömegének folytonos és rohamos emelkedését. Ma már azt sem a «természetes» ész, nem a megszokott módszer mutatja meg, hogyan kell gyalog járni nagyvárosban. Pedig ez a legegyszerűbb emberi magatartás különben. A közigazgatás nagy szerepe, az összességnek mind nagyobb mérvű beavatkozása az egyén életébe szintén a dologi, mégpedig a dinamikus dologi szemlélet alkalmazásának eredménye. A géptechnika óriási elterjedése ezen a ponton is érezteti jogi hatását, sőt ezen a téren a legkézzelfoghatóbban. Egyúttal oka az ember eldologiasodásának, saját sorsának irányítására való mind csekélyebb képességének. Másfelől azonban, mint láttuk, a dologi dinamizmus ellenhatásként a személyi vonatkozások előtérbe helyezését idézi elő. A személyi szemlélet mindig és mindenütt kiegészíti a dologi szemléletet, mindkettő örök emberi törekvésnek a kifejezője.

Balás P. Elemér.